

UN TOMB PELS TURONS DE SANT ANTONI

Hèctor Hernández Socias

aigua@riugaia.cat

1. Introducció

Amb aquest article sobre l'entorn natural dels turons de Sant Antoni, vull donar continuïtat al que ja vam publicar l'any 2003 (*Estudis Altafullencs*, 27), on ja donàvem algunes pinzellades sobre la flora i la fauna d'aquest indret. Ara us volem animar a acompanyar-nos en aquesta visita per Sant Antoni, tot redescobrint alguns dels seus racons més privilegiats.

Amb el topònim de *turons de Sant Antoni* ens referim al conjunt de petites elevacions al voltant de l'ermita de Sant Antoni. Certament, no és un nom utilitzat de forma quotidiana per la gent de la comarca, però pensem que amb aquesta denominació donarem una visió més global de tot aquest entorn natural. Volem acompanyar-vos pels seus voltants i descobrir, entre d'altres, les restes del Fortí de la Coma o algunes espècies de plantes, com ara la savina, força escasses a casa nostra. La topografia del que coneixem com a Baix Gaià, o sigui, el conjunt de territoris ocupats pels pobles de la conca baixa del riu Gaià, es defineix per l'existència d'una plana i un conjunt de muntanyes que l'envolten i que, en certa manera, l'aïllen de la resta del Camp de Tarragona. En línies generals, aquestes muntanyes o turons no són de gaire alçada.

Al capdamunt d'un d'aquests turons, antigament coneguts amb el nom de puig d'en Jaques i el Calvari, s'hi va construir l'any 1714 l'ermita de Sant Antoni. Aquest turó constitueix el punt més elevat del terme municipal d'Altafulla, amb 91,35 metres d'alçada. Als seus peus, configuren un paisatge característic tres turons més que coneixem amb els noms del Balcó (86,56 m), la muntanya de l'Oms (77,12 m), popularment coneguda com la *muntanya del Toro* —tot fent al·lusió a la publicitat del toro Osborne que durant un grapat d'anys es va enlairar en aquest turó—, i el Fortí (80,51 m). Els límits actuals d'aquest entorn els podem definir al nord per la variant d'Altafulla-Torredembarra de la carretera A-7, a l'est pel camí de la Nou, a l'oest pel riu Gaià i la variant, i pel sud, la vila d'Altafulla. Cal afegir que els turons estan

situats entre els termes municipals d'Altafulla i de la Riera de Gaià. Aquest conjunt natural està format per un grup de turons calcaris propers al litoral que es caracteritzen pel fet de tenir en general uns sòls poc profunds. Com ens recorda López Bonillo al seu llibre *Geografia del Baix Gaià*, “la urbanització de tota la façana litoral, fruit del desenvolupament turístic, ha exercit una forta pressió sobre aquestes comunitats del litoral, les quals subsisteixen actualment de forma aïllada i testimonial”. Potser per aquest motiu, cal que ens fixem més que mai en aquest indret, un punt de referència a la comarca del Baix Gaià en els anys vinents i del qual cal preservar-ne els valors naturals i culturals.

Durant diversos segles, l'home ha vist aquest indret de diverses maneres. Segurament s'hi van establir els primers individus cap als 2.500 anys aC (restes de trossos de testos al Batà de Benet). Dels romans en queden, per exemple, les pedreres. Durant l'època medieval s'hi va construir una torre de guaita, i més recentment els pagesos s'hi van fer les barraques de pedra seca per aixoplugar-se del mal temps i van enlairar marges per facilitar el cultiu de garrofers, oliveres i vinya. També pastors i caçadors han deixat la seva empremta. Un bon exemple en són les calaixeres, unes “trones” que es feien perquè els conills trobessin un refugi per protegir-se, per exemple, de les fures i d'altres depredadors. I fins i tot les bruixes d'Altafulla hi tenen el seu racó. Són les anomenades coves de l'Encantament, des d'on algunes persones expliquen que les bruixes les utilitzaven per baixar fins al fondo del Cabrit, prop del castell de Tamarit. Tota aquesta història, conjuntament amb el seu patrimoni natural, fa dels turons de Sant Antoni un indret ben especial, i per aquest motiu en volem conèixer alguns detalls més.

1.1. Una flora ben particular

Aquest nucli muntanyós ha experimentat molts canvis d'usos del sòl, marcats sobretot per l'agricultura dels conreus de secà i la pastura, i actualment per l'abandonament d'aquestes terres de cultiu. La vegetació que trobem en aquest espai és molt rica en espècies. La comunitat vegetal més abundant en superfície i que, de fet, presenta més diversitat i alhora més interès per a nosaltres és la màquia litoral de garric i margalló (*Quercus-Lentiscetum pistacietosum*), que és molt variable en quantitat d'espècies segons les característiques de l'indret on estigui ubicada. Aquest paisatge tan marcadament mediterrani de ben segur que era el més característic de totes les elevacions de la comarca i gran part del litoral.

Allà on el terreny és prou profund i l'home hi ha provocat més canvis, hi viuen els pins blancs, formant unes pinedes secundàries sobre la brolla litoral calcícola de romaní i bruc d'hivern, i també sobre màquia litoral. Actualment el pi blanc ha colonitzat bona part del territori, formant boscos espessos i de difícil accessibilitat. Una pineda emblemàtica d'aquests turons són els pins pinyoners, que al Baix Gaià ano-

menem pins vens o pi ver, que viuen al vessant sud-est, prop del dipòsit municipal.

Els turons de Sant Antoni són molt rics en espècies, algunes de les quals són rares per la seva presència poc freqüent en la nostra vegetació. Dins d'aquest grup de plantes, en volem destacar el narcís silvestre (*Narcissus dubius*), la violeta (*Viola arborescens*), l'herba de les llunetes (*Biscutella laevigata* subsp. *mediterranea*), la savina (*Juniperus phoenicea* subsp. *lycia*), l'arboç (*Arbutus unedo*), el poniol (*Satureja fruticosa*), el marxívol (*Helleborus foetidus*), i algunes falgueres i diferents espècies d'orquídiess mediterrànies.

Comencem parlant d'aquestes últimes. La conca baixa del riu Gaià encara avui és plena de valors naturals. Dins de la seva variada flora, hi trobem les orquídiess. Són unes plantes excepcionals, fràgils i de creixença i dispersió molt lentes. Presenten unes flors petites, però que ens sorprenen per la seva bellesa, tant en la diversitat de formes com per la gran varietat de colors. L'espècie més comuna a Sant Antoni és el barretet piramidal (*Anacamptis pyramidalis*), una orquídia esvelta, de fins a 40 centímetres d'alt, que floreix entre finals de maig i durant el mes de juny. Les seves flors rosades formen una inflorescència (conjunt de flors agrupades) densa en forma piramidal. Viu sobretot als vessants més ombrívols de la zona de les calaixeres i, com totes les orquídiess, no toleren els ambients degradats. Per aquest motiu, la seva presència ens pot indicar un bon grau de qualitat d'aquest entorn.

Altres espècies no tan comunes són les mosques negres (*Ophrys fusca*), l'orquídia xinxa (*Orchis coriophora*), l'aranyosa (*Ophrys sphegodes*), l'orquídia dels mirallets (*Ophrys speculum*) i la *Cephalanthera longifolia*, potser l'espècie d'orquídia més rara que podem observar en aquests racons de Sant Antoni. En general, les orquídiess viuen en ambients assolellats, i moltes d'aquestes, entre herbes de port baix. En total, doncs, en aquests turons hi viuen sis espècies diferents d'orquídiess, de les catorze que fins ara hem pogut observar a la comarca del Baix Gaià.

La viola de tardor (*Viola arborescens*) és una planta poc abundant, i presenta la curiositat que és l'única violeta amb la rabassa llenyosa. Les flors són d'un color blau cel, i floreix durant els mesos més freds de l'any. Té una distribució força rara i aquí, a Sant Antoni, només l'hem observat en alguns racons humits i pedregosos, prop del Balcó. Una altra de les plantes curioses d'aquest entorn és l'herba de les llunetes, que s'anomena així per la forma arrodonida dels fruits. Té les flors grogues i podreu gaudir de les seves flors durant tota la primavera. També entre les roques i erms hi viu una altra planta, que sovint fa companyia al te de roca. Estem parlant del poniol, una planta aromàtica de flors blanques. Al Baix Gaià no és gaire freqüent de trobar-ne, i entre aquests turons només creix en algunes esquerdes entre roques prop de la zona de les calaixeres.

Les característiques orogràfiques i del sòl d'aquests turons proporcionen diversos hàbitats a les diferents espècies vegetals. Això fa que en pocs metres de diferència

hi visquin plantes amb adaptacions molt diferents. Si, per exemple, el te de roca viu entre les fissures de les roques i està ben adaptat a les condicions de sequera, el marxívol (*Helleborus foetidus*) necessita indrets força ombrívols i humits. Aquesta planta és força comuna a les rouredes i boixedes de l'estat muntà i les contrades més aviat plujoses. Per aquest motiu, pensem que és interessant la presència d'aquesta planta a Sant Antoni. Els pocs peus de marxívol que hem pogut observar viuen al vessant nord-oest del turó del Balcó. En aquest indret, també hi troben refugi algunes falgues com ara la falzia roja (*Asplenium trichomanes*), la falzia negra (*Asplenium adiantum-nigrum*), el polipodi (*Polypodium vulgare*) i la falzia vera (*Adiantum capillus-veneris*), també coneguda popularment al Baix Gaià com a *arracadetes*. Encara, però, hi viu una cinquena falguera, tot i que aquesta busca els indrets més rocosos i assolellats. És tracta de la dauradella (*Ceterach officinarum*).

Encara que no podem parlar d'un alzinar com a una comunitat vegetal, sí que hem de fer esment de la presència, més o menys simbòlica, d'aquest arbre, sobretot en algun comellar i als indrets més humits. Però hem observat que conjuntament amb aquestes alzines (*Quercus ilex*), també conegudes com a carrasques, hi viuen algunes espècies pròpies del sotabosc de l'alzinar. Algunes d'aquestes plantes són la violeta boscana (*Viola alba*), el lligabosc (*Lonicera implexa*) i el galzeran (*Ruscus aculeatus*). Aquesta darrera planta, més coneguda a la comarca com a *galerà*, és molt popular entre la gent, i pels voltants de Nadal se'n recollen algunes tiges, sobretot de les que hi penjaven els seus fruits vermellorsos.

No ens podem oblidar de dos grups importants de plantes. En primer lloc, de la vegetació de ribera del riu Gaià, que en bona part és el límit natural d'aquest espai. Està representada pel canyar (*Arundini-Convolutum sepium*), que des de fa diversos segles ocupa les lleres del riu Gaià i retalls de bosc de ribera més típic, l'albereda litoral (*Vinco-Populetum albae*), on destaca l'àlber (*Populus alba*), el freixe de fulla petita (*Fraxinus angustifolia*), l'om (*Ulmus minor*) i la vinca (*Vinca difformis*), que al Camp de Tarragona també coneixem com a *viola de bruixa*.

I per últim, les herbes ruderals, que han anat ocupant les vores dels camins i pistes forestals, a més dels vessants més pedregosos i assolellats d'aquests turons i algun comellar, en altre temps cultivat i ara transformat en un herbassar, on bàsicament hi predomina l'albellatge (*Hyparrhenia hirta*) i el trèvol pudent (*Psoralea bituminosa*).

1.2. La fauna de Sant Antoni

La fauna que viu en aquest ambient està del tot supeditada a la pressió que hi exerceix l'home. No és d'estranyar, doncs, que la majoria de mamífers que hi podem observar només hi siguin de pas. La proximitat del Gaià permet el moviment dels animals entre aquest espai i la resta de zones muntanyoses del Baix Gaià. Per tant, sembla clara la necessitat de mantenir el riu Gaià en unes bones condicions mediambientals

per garantir aquesta funció de corredor biològic entre aquests espais. Bons exemples d'aquest anar i venir són les guineus o guilles (*Vulpes vulpes*), les mosteles (*Mustela nivalis*) i algun toixó (*Meles meles*), que habitualment es desplacen pel Gaià i en algunes èpoques de l'any hi troben aliment, sobretot als comellars, on hi ha diversos caus de conills (*Oryctolagus cuniculus*), animal força comú en aquest entorn, i ratolins de bosc (*Mus spretus*). Pel que fa al senglar (*Sus scrofa*), la seva presència s'ha multiplicat arreu de la comarca i és molt habitual observar el seu rastre arreu.

L'any 2010, des de l'Associació Mediambiental La Sínia i coordinat per José Carlos de la Fuente, vam realitzar un estudi dels mamífers que viuen al curs baix del riu Gaià. D'aquest treball, hem de destacar dues espècies de mamífers de les quals en vam trobar evidències, i que viuen entre el riu Gaià i Sant Antoni. D'una banda, la geneta (*Genetta genetta*), que sobretot podem associar a les zones del riu on hi viu el bosc de ribera. A Sant Antoni, hem pogut fotografiar aquest animal nocturn i mitjançant la tècnica del parany fotogràfic, prop del fons de mas de Benet. També a prop d'aquest indret vam trobar rastres, possiblement, d'eriçó clar (*Atelerix algirus*).

Fotografies d'una geneta (esquerra) i una fagina (dreta) realitzades prop del riu Gaià amb la tècnica del fototrampeig. Fotografies: José Carlos de la Fuente.

Un altre mamífer propi d'aquest entorn és l'esquirol (*Sciurus vulgaris*), encara que en els últims anys s'ha notat una certa recessió de les seves poblacions. En general, els mamífers són animals difícils d'observar. Si més no, podreu constatar la seva presència mitjançant les restes de menjar, com ara les pinyes rosegades dels esquirols o els excrements en forma de boletes dels conills. Tant a les pinedes com a les garrigues i matollars, podem destacar la gran quantitat de petits ocells que viuen en els diversos hàbitats que els ofereixen tant aquests turons com el riu Gaià. Són molt comuns la mallerenga (*Parus major*), el pit-roig (*Erithacus rubecula*) i el tallarol capnegre (*Sylvia*

melanocephala), entre d'altres. Molts d'ells s'alimenten d'insectes i dels fruits que els proporcionen els diversos arbusts de la màquia.

Un altre grup d'ocells molt interessant és el de les aus rapinyaires. Des de fa diversos anys, hi ha un a parella d'aligots comuns (*Buteo buteo*) que fan el niu dalt d'un pi, prop de l'entorn del mas de Benet. El podem observar sobrevolant els turons, tot aprofitant els corrents tèrmics o bé posat sobre algun pal. S'alimenta sobretot de conills, ratolins de bosc, garses i d'altres petits ocells. Una segona rapinyaire força comuna és el xoriguer (*Falco tinnunculus*). Tot sovint busca aliment per la rodalia, sobretot pels camps de sembrat que hi ha davant de Ferran. Aquesta au rapinyaire és més petita que l'aligot i no tenim constància que faci aquí el seu niu. Quan la nit fa acte de presència, els rapinyaires nocturns passen a ser els protagonistes. El mussol (*Athene noctua*) n'és potser el més abundant, i l'acompanyen el xot o xup (*Otus scops*) i les visites esporàdiques de l'òliba (*Tyto alba*). També aprofiten els diversos recursos d'aquest espai un gran nombre d'ocells molt comuns de les viles i el seu entorn, com ara el colom (*Columba livia*), la garsa (*Pica pica*), la tórtora turca (*Streptopelia decaocto*) i el tudó (*Columba palumbus*).

Del nombrós grup d'insectes que podríem observar a Sant Antoni, ens volem fixar en un d'especialment sensible com són les papallones. A Catalunya existeix un pla de seguiment de les papallones diürnes (CBMS, Catalunya Butterfly Monitoring Scheme) que consisteix en la realització d'un transsecte setmanal on es fan recomptes visuals d'exemplars adults de papallones diürnes al llarg d'un itinerari determinat. A la comarca del Baix Gaià, aquest seguiment el duem a terme a la desembocadura del riu Gaià (itinerari número 52, www.catalanbms.org). Els resultats d'aquests seguiments serveixen, en primer lloc, per conèixer les espècies característiques d'un indret i el seguiment dels canvis numèrics de la població de papallones, i alhora detectar les variacions produïdes per les activitats humanes que impliquen canvis en els diversos ecosistemes. Poden ser considerats també com un bon bioindicador de la qualitat ambiental i, pel que fa a gestió, pot ser interessant en un futur realitzar estudis similars a Sant Antoni, on la població de papallones també és força destacable. Podem observar diverses papallones de coloracions i mides variades. Les més comunes són l'atalanta (*Vanessa atalanta*), de colors negres i carabasses, la safranera de l'alfals (*Colias crocea*), de tons grocs i taronges i potser la més espectacular de totes, i la papallona reina (*Papilio machaon*).

Per acabar aquest apartat, no ens volem oblidar d'un altre grup d'animals prou característic com és el dels amfibis i els rèptils. Els amfibis estan representats per la granota verda (*Pelophylax perezi*), el gripau comú (*Bufo bufo*) i el gripau corredor (*Bufo calamita*), que més aviat viuen prop de l'entorn del riu, i només se n'allunyen per buscar aliment. Pel que fa als rèptils, els marges de pedra són un bon indret per descobrir-hi alguna sargantana comuna (*Podarcis hispanica*) o sargantana cuallarga (*Psammmodromus algirus*). En canvi, els dragons (*Tarentola mauritanica*) busquen més les construccions

humanes com ara les barraques o sobretot les cisternes i els pous. Les serps, en canvi, busquen indrets amb força vegetació, com ara les bardisses i els matollars. Les més comunes són la serp verda (*Malpolon monspessulanus*) i la serp blanca (*Elaphe scalaris*). Potser el rèptil més gran de la nostra fauna i també dels més espantadissos és el llangardaix ocel·lat (*Lacerta lepida*), que viu en cavitats subterrànies i en troncs vells, preferentment de garrofer. La densitat de les seves poblacions és força baixa, i encara que no puguem constatar que cap parella visqui a Sant Antoni, com que és una espècie força mòbil, no és estrany de trobar-ne algun tot buscant aliment.

2. Itinerari per l'entorn natural dels turons de Sant Antoni

Un cop hem fet un repàs general dels valors naturals d'aquest indret, volem iniciar amb el lector el nostre recorregut per aquest espai natural, posant com a punt de sortida l'ermita de Sant Antoni (vegeu recorregut a la p. 135). Val a dir que aquests turons estan envoltats de camins i itineraris diversos, i per tant, que podem fer el recorregut per allà on ens vingui millor. D'aquí estant i abans de sortir, podem contemplar bona part del Baix Gaià. Del castell de Tamarit, passant pel castell de Santa Margarida, la Riera de Gaià i Virgili, la Nou de Gaià i Vespella.

a) *L'ermita de Sant Antoni i la torre de guaita*

El turó més enlairat de tot aquest conjunt natural, d'uns 91 metres d'altura, és la muntanya de Sant Antoni, que al seu cim acull l'ermita dedicada a aquest sant, i que antigament es coneixia com a puig d'en Jaques o el Calvari.

Aquesta ermita, d'estil barroc classicista, data de l'any 1714 i es va construir en part gràcies a la donació feta per Baltasar Rabassa, un pagès i pescador d'Altafulla. Sembla que va contraure una malaltia greu, es va encomanar a sant Antoni i aquest el va curar. A més de la donació de Baltasar Rabassa, van ser necessàries les donacions dels pescadors i mariners d'Altafulla que tenien sant Antoni com a patró. Mentre van durar les obres, aquests van contribuir a la seva construcció donant una catorzena part de les seves captures. Les obres es van acabar l'any 1717. El mateix Baltasar Rabassa es va oferir per ser el primer ermità de Sant Antoni, per poder tenir cura de l'ermita i viure-hi.

Fins fa poc temps, a l'enrajolat hi vivien quatre pins blancs, però un d'ells es va morir. Segons ens va explicar mossèn Arturo Boronat, aquests pins els van plantar els alumnes de l'escola d'Altafulla, cap als voltants dels anys 1927 o 28. Celebraven la Festa de l'Arbre i cada any el professor triava un racó diferent. Aquell any, el professor Soriano va escollir aquest indret. També ens explica que tots els nois —perquè hem de recordar que hi havia escola de nois i escola de noies— van pujar cap a l'Ermita amb un pot o ferrada amb aigua, per regar els pins després de plantar-los.

Al costat mateix de l'ermita s'aixeca la torre del telègraf, construïda per la Capi-

tania de Catalunya a mitjans del segle XIX. Diu la llegenda que una multitudinària reunió de bruixes va provocar que s'enfonsés el trespol de la torre i és per aquest motiu que fins ara només hi quedaven les quatre parets. En els darrers anys, la torre s'ha rehabilitat i durant un temps va ser la seu de l'emissora municipal, Altafulla Ràdio.

El rellotge de sol de la paret de l'ermita ens indica que ja és hora de començar la nostra excursió. Agafarem la pista de terra que trobarem darrere l'ermita i que ens ha de conduir a la nostra primera parada, els pins pinyoners o *pins vens*, que és tal com es coneixen aquí a Altafulla.

b) Els pins vens de Sant Antoni

Pocs metres després d'iniciar el nostre recorregut i després de passar pel costat d'un dels dipòsits, a la nostra dreta, majestuosos, viuen uns arbres que sense cap mena de dubte donen més personalitat a l'indret. Els coneixem com a *pins vens* o *pins pinyoners* (*Pinus pinea*), i encara que els que viuen en aquest vessant del turó són plantats, sembla que aquesta espècie va ser introduïda en el nostre litoral pels romans, per aconseguir fixar les dunes del litoral i que així la sorra no penetrés massa cap a l'interior. En total n'hem pogut comptar uns 25 exemplars, i els més alts fan uns 15 metres d'alçada i 1,8 m de perímetre de la soca. Si ens hi fixem, els podrem diferenciar dels pins blancs perquè tenen una escorça més gruixuda i vermellosa, les pinyes són més grosses i contenen els pinyons i, sobretot, tenen una capçada molt característica en forma de para-sol. El sotabosc d'aquesta pineda està constituït bàsicament per les espècies pròpies de la màquia, com ara l'ullastre (*Olea europaea* var. *sylvestris*), l'aladern (*Rhamnus alaternus*), el coscoll o garric (*Quercus coccifera*) i l'arçot (*Rhamnus lycioides*), encara que el pi pinyoner desenvolupa una capçada potent i espessa, i això fa minvar molt l'entrada de llum i resta capacitat al sotabosc per créixer. Hem de destacar la presència d'un peu de matabou (*Bupleurum fruticosum*), d'uns 2 metres d'alçada, que curiosament viu sota uns d'aquests pins. El matabou és propi del sotabosc de l'alzinar, però al Baix Gaià és més característic d'indrets com ara les lleres del Gaià. Aquí a Sant Antoni és una espècie força rara.

Continuarem baixant per la pista principal fins a una cruïlla de camins. Si agaféssim el camí de la dreta, aniríem cap a coll de Pins i tot seguit faríem cap al camí de la Nou. I si tombem tot seguit cap a la dreta farem cap al cementiri de la vila d'Altafulla, on val la pena deturar-nos i observar els vint-i-tres xiprers monumentals, d'uns 150 anys.

Moltes de les vores dels camins que ens condueixen per l'entorn i l'interior d'aquest espai estan poblades per nombroses herbes, generalment anuals. Hi ha algunes gramínies com ara el fenàs de marge (*Brachypodium phoenicoides*), la cugula (*Avena sterilis*) i el margall bord (*Hordeum murinum*), i tota una sèrie d'herbes que, amb les seves flors, tenyeixen aquestes vores amb colors diferents gairebé durant tot l'any, excepte potser durant els mesos més calorosos. El blau de la borraïna dels mesos de març i abril

(*Borago officinalis*) donarà pas en plena primavera als tons rosats dels conillets (*Antirrhinum* sp.), les campanetes (*Convolvulus althaeoides*) i el blau intens del tàrrec (*Salvia verbenaca*), i posteriorment als grocs de la ravenissa groga i l'olivarda (*Inula viscosa*). En alguns dels camps que avui romanen sense cultivar s'hi ha desenvolupat una comunitat vegetal formada bàsicament per un ampli conjunt d'herbes. És el que anomenem l'herbassar o prats d'herbes. L'espècie dominant d'aquests prats és l'albellatge o fenàs de bou (*Hyparrhenia hirta*), una gramínia de port alt que viu sobretot a les terres europees més meridionals i al continent africà. Per aquest motiu, aquest herbassar també es coneix amb el nom de *prat sabanoide*, ja que recorda, en proporcions més petites, les sabanes africanes. L'acompanyen altres plantes com ara el trèvol pudent (*Psoralea bituminosa*), una herba de flors entre blaves i liles, el fonoll i els caps blancs.

Per altra banda, el camí de l'esquerra ens condueix fins a la pallissa de l'Isidro, en part enrunada. Prop d'aquesta pallissa, s'enlaira un pi blanc espectacular. La major part d'aquests pins s'han forjat en els darrers temps, i és per aquest motiu que en volem destacar un que sorprèn per les seves mides. Fa uns 2,60 metres de volta de canó (perímetre del tronc a 1,3 metres de terra) i supera els 12 metres d'alçada.

Aquest sender, seguint-lo en direcció sud-oest i posteriorment sud, fa cap al camí que condueix fins al Balcó. El sender és força clar. Només heu d'anar amb compte quan arribeu a una parada de garrofers. Un cop hi arribem, caminarem per la vora de la parada cap a la dreta. Uns metres enllà i a l'altre costat hi trobareu un senderó, en direcció sud, que us conduirà directament fins al camí del Balcó.

Nosaltres seguirem caminant uns metres més per la pista principal, fins a trobar a la nostra dreta un senderó que s'endinsa pel bosc, on hi ha diverses senyalitzacions. El seguirem uns metres fins a trobar una bifurcació, on anirem cap a l'esquerra fins a trobar-nos amb una torre triangular: és el que s'anomena el Castellot de la Coma.

Una menció a la bufalaga marina (*Thymelaea hirsuta*), un arbust de branques arquejades i flors grogues, pròpia d'indrets eixuts i que habitualment l'observem prop del camí.

Continuarem baixant per la pista principal fins a una cruïlla de camins. Si agaféssim el camí de la dreta, aniríem cap a Coll de Pins i tot seguit faríem cap al camí de la Nou. I, si tombem tot seguit cap a la dreta, farem cap al cementiri de la vila d'Altafulla, on val la pena deturar-nos i observar els 23 xiprers monumentals, d'uns 150 anys d'edat.

Moltes de les vores dels camins que ens condueixen per l'entorn i l'interior d'aquest espai estan poblades per nombroses herbes, generalment anuals. Hi ha algunes gramínies com ara el fenàs de marge (*Brachypodium phoenicoides*), la cugula (*Avena sterilis*) i el margall bord (*Hordeum murinum*) i tota una sèrie d'herbes que amb les seves flors, tenyeixen aquestes vores amb colors diferents gairebé durant tot l'any, excepte potser durant els mesos més calorosos. El blau de la borraïna dels mesos de

març i abril (*Borago officinalis*), donarà pas en plena primavera als tons rosats dels conillets (*Antirrhinum* sp.), les campanetes (*Convolvulus althaeoides*) i el blau intens del tàrec (*Salvia verbenaca*), i que posteriorment seran els grocs de la ravenissa groga i l'olivarda (*Inula viscosa*). Alguns dels camps que avui romanen sense cultivar, s'hi ha desenvolupat una comunitat vegetal formada bàsicament per un ampli conjunt d'herbes. És el que anomenem l'herbassar o prats d'herbes. L'espècie dominant d'aquests prats és l'albellatge o fenàs de bou (*Hyparrhenia hirta*), una gramínia de port alt que viu sobretot a les terres europees més meridionals i al continent africà. Per aquest motiu, aquest herbassar també es coneix amb el nom de prat sabanoide, ja que recorda en proporcions més petites, les sabanes africanes. L'acompanyen d'altres plantes com ara el trèvol pudent (*Psoralea bituminosa*), una herba de flors entre blaves i liles, el fonoll i els capsblancs.

Per altra banda, el camí de l'esquerra ens condueix fins a la pallissa de l'Isidro, en part enrunada. Prop d'aquesta pallissa, s'enlaira un pi blanc espectacular. La major part d'aquests pins s'han forjat en els darrers temps i és per aquest motiu, en volem destacar un que sorprèn per les seves mides. Fa uns 2,60 metres de volta de canó (perímetre del tronc a 1,3 metres del terra) i supera els 12 metres d'alçada.

Aquest sender, seguint-lo en direcció sud oest i posteriorment sud, fareu cap al camí que ens condueix fins el Balcó. El sender es força clar. Només heu d'anar amb compte quan arribeu a una parada de garrofers. Un cop hi arribem, caminarem per la vora de la parada cap a la dreta. Uns metres enllà i a l'altre costat hi trobareu un senderó, direcció sud, que us conduirà directament fins el camí del Balcó.

Nosaltres seguirem caminant uns metres més per la pista principal, fins a trobar a la nostra dreta un senderó que s'endinsa pel bosc, on hi ha diverses senyalitzacions. El seguirem uns metres fins a trobar una bifurcació on anirem cap a l'esquerra fins trobar-nos amb una torre triangular: és el que s'anomena el Castellot de la Coma.

c) *El Castellot de la Coma*

El Castellot de la Coma o Fortí és una torre de senyals de forma triangular. En aquest entorn, com a record proper de l'agricultura de secà, encara avui hi podem veure, entre la pineda, marges de pedra seca i vells garrofers, algun envoltat d'una trona.

Els boscos de pi blanc (*Pinus halepensis*) han anat ocupant l'espai que diverses generacions de pagesos havien consolidat com a terres de cultiu. En són bons exemples l'entorn del Castellot de la Coma o Fortí i el coll de Pins. Aquestes pinedes secundàries, formades per uns pins de capçada irregular, permeten l'entrada de llum, cosa que afavoreix que el sotabosc es desenvolupi de manera abundant. És el cas de la mata (*Pistacia lentiscus*), l'aladern i l'arçot que dominen l'entorn, amb unes plantes que poden assolir els 2 metres d'alçada. En canvi, allà on el terreny està format per sòls poc profunds, podem observar com s'hi adapten millor espècies arbustives més baixes com ara el roma-

ní (*Rosmarinus officinalis*), l'estepa borrera (*Cistus salviifolius*) i la ruda (*Ruta chalepensis*). Hi ha certes plantes enfiladisses que aprofiten els arbusts i arbres per aferrar-s'hi. Són sobretot l'arítjol (*Smilax aspera*) i la vidiella (*Clematis flammula*).

Aquests pins blancs acullen una petita població d'esquirols. Si mireu a terra, escampades arreu, possiblement reconeixereu les pinyes rosegades. Sovint aquests rastres són les úniques evidències que tenim de la presència d'aquests mamífers, força sociables però poc abundants.

Un cop ja hem fet un tomb per l'entorn de la torre i fins i tot hem begut un glop d'aigua, seguirem camí avall fins a trobar una barraca de pedra seca. Abans, però, passarem pel costat d'una cisterna on, si us hi fixeu bé, encara s'hi pot llegir, escrit amb lletra lligada, una data: "dia 30 Enero de 1914".

d) Les barraques de pedra seca

Potser les construccions de pedra seca més emblemàtiques i representatives de l'agricultura de la nostra comarca són les barraques. Al terme municipal d'Altafulla se n'han arribat a comptar fins a quaranta-una. En aquest entorn natural n'hi ha diverses escampades arreu. En general, el seu estat de conservació és força precari i caldria engegar un pla de recuperació per evitar el seu deteriorament. Aquesta que tenim al davant, la barraca de Ventura, és de base quadrada, fa uns 4,40 metres de costat i en general la seva estructura es conserva prou bé. Si sou una mica curiosos, us recomanem que hi entreu i contempleu la coberta interior de cúpula i l'armari coronat amb arc. Aquest "armari" és un element complementari molt habitual de les barraques; bàsicament, són una cavitat en alguna de les parets i, en aquest cas, coronat amb un arc, encara que en d'altres hi trobarem una llosa. Pel seu valor arquitectònic i històric, hem de ser el màxim de respectuosos amb aquestes construccions i no malmetre cap de les seves parts.

Seguim caminant pel camí i tot seguit arribem a una pista que circula paral·lela a la variant de la carretera A-7. Si anéssim cap a la dreta, faríem cap altre cop al camí de la Nou, però nosaltres continuarem tombant cap a l'esquerra. De lluny, ja veiem una altra barraca de pedra seca, però aquest cop en una situació una mica més compromesa. Sovint les noves infraestructures suposen la destrucció d'elements característics del territori. En aquest cas la construcció s'ha pogut conservar. Ara el camí fa un lleuger pendent cap amunt: som a la coma de Guasc. Aquest comellar presenta un mosaic de diversos cultius com ara l'avellaner, l'ametller i el garrofer. A més, també s'hi conserven diverses barraques de pedra en sec. Seguim per la pista de terra enfilant la pujada. Atenció, ara podem plantejar-nos dos itineraris. Podem seguir per aquesta pista amunt, en direcció de nou cap a l'ermita de Sant Antoni, una pista que no presenta més dificultats i que és apta per a gent de totes les edats per fer a peu o en bicicleta. Abans d'arribar altre cop a la cruïlla de camins de coll de Pins i l'ermita, us fixeu a la dreta, sota la línia d'electricitat, en un arbust, arrodonit i d'uns 2 me-

tres d'alçada i amb el pecíol i el contorn de les fulles vermellós. Es tracta d'un arboç (*Arbutus unedo*), un arbust força comú a la comarca, sobretot cap a Vespella i Salomó, però en canvi la seva presència al nostre litoral no ho és tant. Només en alguns punts ombrívols d'aquests turons hi viuen alguns peus aïllats d'arboç. Al Baix Gaià, el fruit d'aquesta planta es coneix popularment com a *cirereta de pastor*.

Per altra banda, ens podem plantejar de seguir un segon itinerari; això sí, no està senyalitzat i per seguir-lo hem d'utilitzar els nostres dots d'orientació. Aquest itinerari, a diferència de l'anterior, ens descobrirà molts racons atractius d'aquest entorn natural i que pensem que podreu fer si teniu una certa precaució. Per ajudar-vos un xic més, us indicarem les direccions orientant-nos amb una brúixola.

Primer de tot, sortirem de la pista principal i agafarem un sender que tenim a mà dreta i que s'enfila turó amunt. Tot pujant, anem deixant enrere els pins blancs i observem com l'única vegetació que sobreviu en aquests roquissars inhòspits són els arbusts i les herbes propis de la comunitat vegetal de la màquia, o sigui, plantes de fulles generalment petites, algunes de punxegudes i molt adaptades a la baixa pluviometria del clima mediterrani.

e) La muntanya del "Toro" o muntanya de l'Oms

La muntanya de l'Oms o, com també s'anomenava popularment, la muntanya del Toro, fent al·lusió a la publicitat del toro Osborne que fins als anys noranta s'enlairava des d'aquest turó, té una alçada de 77,12 metres. Després de molts anys, es va publicar una llei que prohibia la col·locació de publicitat prop de les autopistes perquè despistava els conductors. Fruit d'aquesta llei, molts dels toros d'Osborne que hi havia escampats arreu de la península Ibèrica van ser retirats.¹

Des d'aquest punt podem gaudir d'una vista excepcional de bona part de la plana del Gaià, amb els seus pobles, les hortes fèrtils i una munió de canyes i retalls del bosc de ribera que van definint les vores del riu. Als peus d'aquest turó encara es conserva, mig en ruïnes, l'estructura del mas de Benet. Si voleu baixar-hi, només cal que seguiu pel senderó que baixa pel vessant nord-oest, en direcció cap a l'autovia A-7.

Aquest mas ha donat nom a diversos indrets de la zona, com ara el camí de Mas Benet, el fondo de Mas Benet o el Batà de Benet, on s'hi han trobat restes de trossos de testos datats aproximadament al 2500 aC. Al Ball de Pastorets de la Riera, que data de mitjans del segle XIX, s'hi relaten històries dels pastors que vivien en aquest indret.

L'ambient humit que es respira a l'interior, entre les quatre parets, permet que es formi una magnífica catifa de molsa durant els mesos de tardor i hivern. Els rabells

¹ Recordem que en aquest cas i molts d'altres a Catalunya el Toro va ser tirat a terra per gent del territori com a símbol de l'espanyolisme imposat. Aquest símbol perdura encara com a imatge o representació rànica de l'imperi i certs valors masclistes.

o oliveres bordes, les figues de moro, els margallons i alguns peus de galerà són els arbusts que omplen gairebé tot aquest entorn. També en aquest racó hi troben refugi alguns mamífers, com ara conills i alguna guineu. Pels rastres que hem trobat pel camí, segurament aquests mamífers i d'altres com les fagines i mosteles arriben als turons de Sant Antoni mitjançant el Gaià, l'únic corredor biològic que actualment uneix les poques masses forestals que encara queden, tot esquivant la multitud de vies de comunicació que fragmenten el territori. Segurament, la construcció de passos de fauna allà on són necessaris evitaria en molts casos l'atropellament d'animals a les nostres carreteres. Aquí, el pas que empra la fauna el trobareu més avall del mas, i ens porta directament fins al Gaià. Si seguim per aquest sender riu amunt podreu fer cap fins a la Riera de Gaià, o riu avall, fins a Ferran i Tamarit. Només heu d'anar amb compte a l'hora de creuar per aquest punt i no entrar en cap de les hortes que encara s'hi treballen.

En aquest tram del Gaià, i com en molts d'altres, les vores del riu estan colonitzades per un espècie canyar on gairebé exclusivament hi viu la canya (*Arundo donax*). Aquesta espècie és originària de l'Àsia oriental i fou introduïda a Europa, de ben segur, com a conseqüència de les noves necessitats de l'agricultura. Fins no fa gaires anys, els canyars es tallaven amb regularitat i s'aprofitaven les canyes per a multitud d'usos. L'abandonament progressiu de les terres de conreu i en molts casos el canvi d'usos d'aquests sòls fèrtils, per activitats relacionades amb el turisme i la construcció, ha provocat que les vores dels rius estiguin cobertes en la majoria dels casos per canyars envellits. Hi són abundants moltes canyes seques i la presència d'algunes plantes enfiladisses, com ara la corretjola gran (*Convolvulus sepium*) i la carbassina (*Bryonia cretica*). Entre aquestes, però, encara es conserven alguns arbres del que anomenem el bosc de ribera. Els seus màxims representants són els àlbers (*Populus alba*), els oms (*Ulmus minor*) i el freixe de fulla petita (*Fraxinus angustifolia*), acompanyats d'algun lledoner (*Celtis australis*). En alguns trams del riu, com ara la desembocadura o a tocar del pont de la variant de l'A-7, es conserven retalls d'aquest bosc de ribera, l'albereda litoral (*Vinco-Populetum albae*).

Enfilem altre cop senderó amunt cap al Toro. De pujada podem gaudir d'una visió esplèndida i diferent dels turons i de la vegetació dominant. Alguns dels arbusts i les herbes que viuen sobre aquests sòls destaquen per les seves esplèndides floracions, característiques sobretot dels mesos de primavera. Però la diversitat de plantes d'aquest entorn natural fa que gairebé cada mes de l'any hi hagi alguna espècie florida. En són bons exemples els narcisos silvestres (*Narcissus assoanus*), que amb el color groc de les seves flors tenyeixen els vessants dels turons durant els mesos de gener i febrer. Acompanyen l'abril els colors rosats i blancs de les estepes de muntanya i l'estepa blanc. L'arribada del maig ens porta plantes com ara les flors de Sant Joan (*Helichrysum stoechas*) i algunes de les orquídies que viuen en aquests turons. A finals d'agost i sobretot al setembre, les vores dels camins es guarneixen de margarides sil-

vestres o margaridoies (*Bellis sylvestris*). Els primers freds donaran pas a una espècie molt curiosa, el bruc o cepell (*Erica multiflora*), de flors rosades i gens oloroses, i l'argelaga o gatosa (*Ulex parviflorus*), de flors grogues i fulles transformades en punxes. I per acabar aquesta breu observació de flors, no ens hem d'oblidar de plantes com ara el romaní o la farigola, que quasi tot l'any ens deixen amb les seves petites flors.

No podem marxar d'aquesta elevació sense fixar-nos un moment en una planta ben curiosa que aquí a Sant Antoni només viu en aquest indret. Són els lliris de Sant Josep o gargigarjols (nom comú del Baix Gaià), que segurament haureu vist en algun jardí o potser al capdamunt d'una barraca de pedra seca, on es plantaven perquè les seves arrels evitessin que la terra que s'hi posava no es perdés amb el vent i la pluja.

Deixem el cim d'aquest turó i iniciem la baixada pel vessant oposat, en direcció sud. El camí no és gens clar, però com a referència us podem dir que ens hem d'adreçar cap al turó del davant, el Balcó, desviant-nos un xic cap a l'esquerra, en direcció sud-oest. Baixarem pel sender seguint aquesta orientació i farem cap gairebé a sota de la línia elèctrica que travessa en direcció cap al Balcó. De fet, aquesta línia ens pot servir de referència, ja que la nostra direcció coincideix durant força estona amb la seva. Seguirem fins on hi ha un grup de pins i una petita bassa d'aigua natural, que recull les aigües de pluja dels marges superiors. Ara som sota la línia elèctrica i podem fer dues coses. Si anem en direcció nord-est, o sigui cap a l'estació transformadora, farem cap primer a una barraca de pedra molt interessant, de planta quadrada però amb una divisió interior. Si seguim amunt, arribarem a la pista de terra principal que hem deixat fa una estona.

L'altra possibilitat és que seguim el nostre sender en direcció sud-oest. Ara davant nostre tenim uns pins i una alzina que caldrà travessar. La vegetació cada cop es va fent més espessa i els arbusts, en aquestes millors condicions, poden assolir altures de fins a 2 metres. Anem avançant per aquest sender poc dibuixat entre la vegetació fins que trobarem dos forats al bell mig de la roca: som a les coves de l'Encantament.

f) Les coves de l'Encantament

Estan situades entre el Balcó i la muntanya de l'Oms o del Toro. Són dues cavitats que trobem al mig del camí que uneix aquests dos turons. No se'n coneix la profunditat, però hi ha persones que expliquen que les bruixes d'Altafulla les empraven per baixar sense ser descobertes fins al fondo del Cabrit, prop del castell de Tamarit.

Deixem les coves i continuem amunt, entre pins i algun camp de secà. Concretament en aquest punt, quan travessem una parada de garrofers, hem de buscar el camí que es troba just a l'altre costat de la parada, en direcció sud. Pujarem fins a fer cap a un camí més ample. Si esteu cansats, podeu seguir cap a l'esquerra i tot seguit trobareu, primer, una barraca de pedra en sec, i a continuació la pista de terra que us durà altre cop a l'ermita de Sant Antoni. Però si encara teniu forces, val la pena que

seguim a la dreta en direcció al Balcó. Caminem 2 minuts i trobarem la línia elèctrica. Seguirem fins al capdamunt d'aquest turó.²

g) *El Balcó*

El nom d'aquest turó, d'uns 80 metres d'altitud, respon amb escreix al seu nom, el Balcó. Des del punt més elevat d'aquest indret, podrem gaudir d'una vista excepcional de la conca baixa del riu Gaià, a més dels diversos pobles i castells medievals que els custodien. Al capdamunt, hi ha diverses fites que ens indiquen el límit entre els termes municipals d'Altafulla i la Riera de Gaià.

Dalt dels cims i vessants d'aquests turons hi predomina una vegetació més baixa, formada bàsicament per arbusts i matolls que amb prou feines arriben al metre d'alçada, i només algun pi hi troba l'espai necessari per desenvolupar-s'hi. Aquesta comunitat vegetal està catalogada com a hàbitat d'interès comunitari europeu, i aquí a Sant Antoni té el seu màxim de representació als cims i vessants del Balcó i de la muntanya del Toro, encara que les diferents orientacions dels vessants d'aquests dos turons afavoreixen la presència d'unes o d'altres espècies. Aquest factor es fa palès en els vessants nord del Balcó i sud de la muntanya del Toro, que es troben separats pel fondo de Mas Benet. Mentre que en el primer la vegetació assoleix els 2 metres d'alçada, un recobriment del sòl de gairebé el 100% i una alta diversitat d'espècies vegetals, el vessant sud de la muntanya del Toro presenta un percentatge de recobriment del 50%, una alçada mitjana que no supera el metre d'alçada i un índex de diversitat més baix. Aquestes diferències també les podem observar entre els cims i els vessants dels mateixos turons. L'erosió, i per tant pèrdua de sòl dels cims, influeix en el desenvolupament de les plantes i que, per exemple, la mata o el garric es quedin a la meitat de la seva altura, o fins i tot que el recobriment total del sòl sigui inferior.

Les plantes més representatives d'aquesta comunitat vegetal les hem recollides en la taula següent. Respecte als noms d'aquestes plantes, hem posat en primer lloc el nom comú que apareix en els diversos llibres naturalistes, i després hi hem afegit una segona columna amb els noms amb què es coneixen aquestes plantes a la comarca del Baix Gaià.

Una d'aquelles plantes que ens criden l'atenció són els narcisos silvestres. Són força comuns allà on els pins blancs no poden formar una pineda compacta, i en aquest entorn natural hi creixen dues espècies: el *Narcissus assoanus*, força comú, que podem distingir pel color groc de les seves flors, i el *Narcissus dubius*, espècie força més rara de flors blanques. Als turons de Sant Antoni només hem localitzat alguns d'aquests narcisos al cim del turó del Balcó, que floreixen durant els mesos de gener i febrer.

² Recordem que en l'article anterior, es fa referència al possible origen d'aquestes coves.

Algunes de les espècies més significatives de la màquia als turons de Sant Antoni

Nom científic	Nom en català	Nom propi del Baix Gaià
<i>Asparagus acutifolius</i>	Esparreguera boscana	Espareguera
<i>Asparagus horridus</i>	Esparreguera marina	Espareguera marina
<i>Brachypodium retusum</i>	Llistó	Fenàs
<i>Chamaerops humilis</i>	Margalló	Palmera, Palmó
<i>Cistus albidus</i>	Estepa blanca	Estèpora, estrèpoda
<i>Cistus clusii</i>	Esteperola	Romer mascle
<i>Cistus salvifolius</i>	Estepa borrera	Estèpora
<i>Erica multiflora</i>	Bruc	Cepell, bruc
<i>Globularia alypum</i>	Foixarda	Escorciada
<i>Helianthemum syriacum</i>	Romer blanc	
<i>Juniperus oxycedrus</i>	Càdec	Ginebró, ginebra, cadec
<i>Lavandula latifolia</i>	Espígol	Espígol
<i>Olea europaea</i> var. <i>syvestris</i>	Ullastre	Rabell
<i>Pinus halepensis</i>	Pi blanc	Pi
<i>Pistacia lentiscus</i>	Llentiscle	Mata
<i>Quercus coccifera</i>	Coscoll o garric	Coscó
<i>Rhamnus alaternus</i>	Aladern	
<i>Rhamnus lycioides</i>	Arçot	Corniol
<i>Rosmarinus officinalis</i>	Romaní	Romaní, romanill
<i>Ruta graveolens</i>	Ruda	Ruda
<i>Smilax aspera</i>	Arítjol	Anínjol, nínjol, arínjol
<i>Thymus vulgaris</i>	Farigola	Farigola
<i>Ulex parviflorus</i>	Gatosa	Argilaga

h) Les Calaixeres i les savines

Girant la vista i encara des del Balcó, tenim una posició privilegiada de l'ermita, el dipòsit i el barranc que té als seus peus. És precisament en aquest punt, el barranc, on volem que us fixeu. S'hi poden observar diverses construccions de pedra seca, ubicades als peus de Sant Antoni, entre el dipòsit i fins al riu. Són unes “trones” que es feien perquè els conills trobessin refugi dels seus depredadors, com ara les fures.

També, aquest barranc, amaga diversos detalls molt valuosos de vegetació. A més de tres pins pinyoners, que possiblement han nascut espontàniament, volem destacar un arbust, la savina, sense cap mena de dubte una de les plantes més emblemàtiques del nostre litoral. La savina (*Juniperus phoenicea* subsp. *lycia*) és un arbust que pot arribar als 5 metres d'alçada. Prop d'aquí, al mas de Grimau, n'hi ha un exemplar monumental. Aquest arbust de fulles perennes i fruit vermellós està molt ben adaptat a les condicions del litoral. A Catalunya es troba molt localitzada, i l'únic savinar litoral que encara es conserva el trobem a Tamarit i l'entorn natural de la punta de la Móra. Segurament

en aquests turons la savina era un arbust més o menys abundant, però en l'actualitat només podrem veure algunes savines aïllades. Per aquest motiu, cal preservar al màxim el seu entorn i potenciar la seva recuperació. Amb aquesta espècie emblemàtica posarem el punt final a la nostra visita als turons de Sant Antoni.

Com haureu vist, aquest entorn encara conserva moltes pinzellades de prou valor, tant naturals com culturals.

3. Mesures d'ordenació i conservació

Després d'aquesta visita als turons de Sant Antoni, volem fer palesa la necessitat més o menys urgent de plantejar-nos fins a quin punt aquests valors naturals, culturals i de patrimoni estan protegits i la possibilitat d'endegar mesures encaminades cap a la seva preservació i també, evidentment, de difusió. Com ja hem dit anteriorment, el conjunt dels turons de Sant Antoni es troba a cavall de dos municipis, Altafulla i la Riera de Gaià. Aquest fet posa en relleu la necessitat que ambdós municipis del Baix Gaià es coordinin per establir les pautes necessàries que calgui impulsar.³ També cal tenir en compte que la majoria de finques són de propietat privada. A continuació fem una breu descripció d'algunes possibles mesures:

- Ordenar l'accés. Limitar l'accés amb cotxes, deixant pas només per a veïns i vehicles de serveis. D'aquesta manera s'evitaria, per exemple, l'abocament de deixalles i runa o la recol·lecció incontrolada de llentiscle. També caldria reduir el nombre de senders que fraccionen la vegetació, així com definir quins són els aptes per al pas de motocicletes.
- Elaborar un catàleg del patrimoni natural i cultural. Senyalitzar alguns dels elements més significatius, com ara les coves de l'Encantament o els arbres monumentals, i definir mesures de conservació.
- Custòdia del territori. Mitjançant aquesta figura de gestió, és possible assolir pactes amb els propietaris per a la gestió sostenible de l'espai. Cal primer identificar els diferents propietaris de les finques per arribar a acords.
- Pla de prevenció d'incendis forestals. Traçar les principals línies de gestió per prevenir un possible incendi forestal.
- Limitar la col·locació de tanques metàl·liques perimetrals si no responen a una

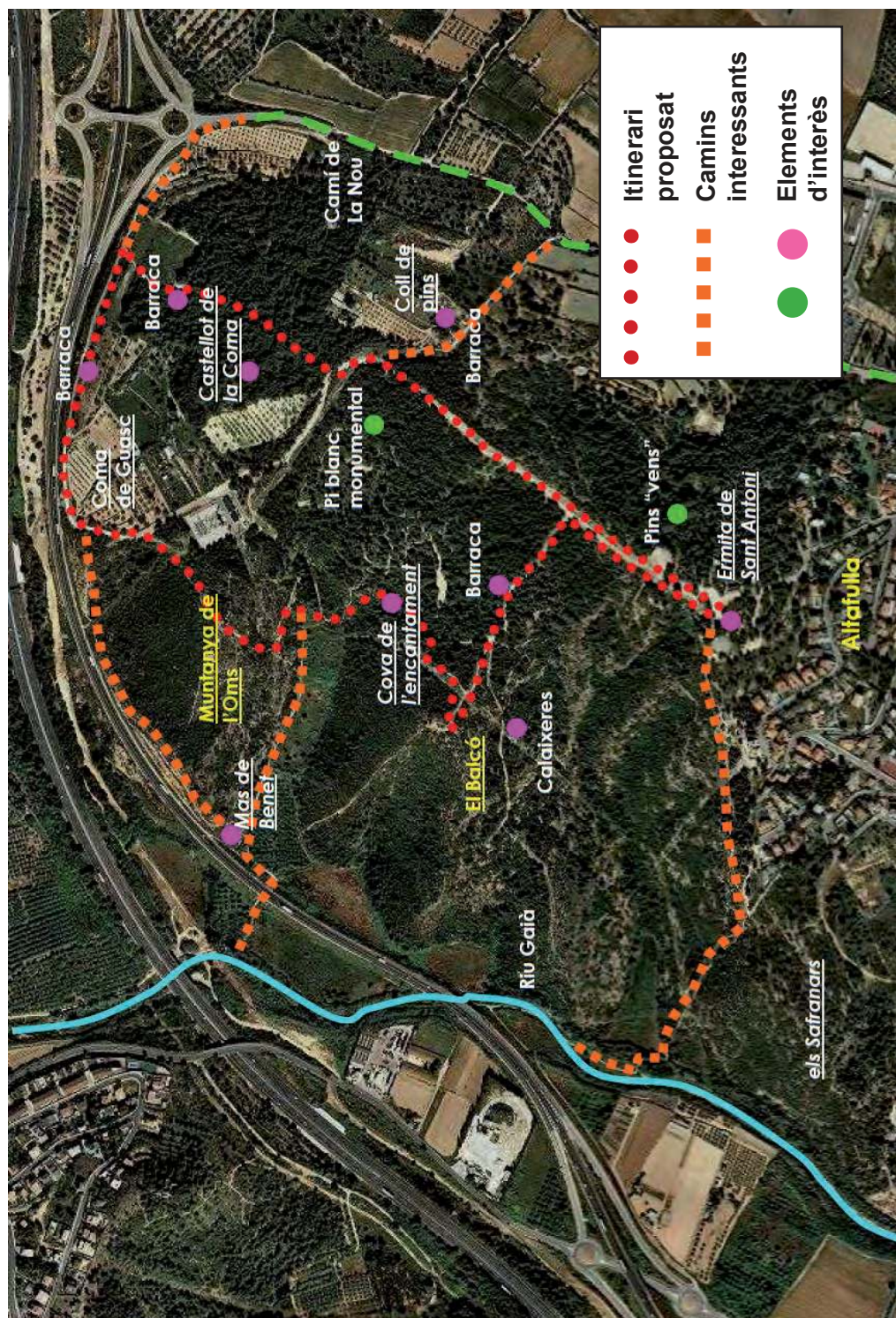
³ Una cartografia a escala 1/5000 de la vegetació natural o introduïda, a més de l'estat ecològic del medi, abocaments, superfícies antigues cremades, punts sensibles a la degradació i erosió, etc., permetria disposar d'una visió de conjunt i d'un document base sobre el que implementar els anteriors punts o d'altres. No gosem parlar de la potencialitat d'aquest espai com a àmbit ramader extensiu de petits ramats per equilibrar l'espai natural. Potser mirem massa el turisme de platja i prou.

necessitat real i justificada. Aquesta mesura s'hauria d'ajustar al Pla d'ordenació urbanística municipal d'Altafulla.

Creiem necessari el reconeixement i la protecció d'aquest espai natural, mitjançant un pla de gestió i recuperació que converteixi els turons de Sant Antoni en el pulmó verd d'Altafulla, un complement turístic de la vila, oferint, per exemple, visites guiades, i alhora preservant els seus valors naturals, arquitectònics i històrics.

Bibliografia

- Auditoria mediambiental del terme d'Altafulla*. CEAiMAT, SL, Ajuntament d'Altafulla i Diputació de Tarragona. Tarragona, 1995.
- BENACH I FIGUERAS, Joan. "Les barraques de pedra en sec d'Altafulla" dins *Estudis Altafullencs*, 3. Centre d'Estudis d'Altafulla. Altafulla, 1979; 41-49.
- CARULLA GRATACÒS, Narcís; VIVES GARCIA, Joan. "Anàlisi preliminar i valoració mediambiental del terme d'Altafulla", dins *Estudis Altafullencs*, 21. Centre d'Estudis d'Altafulla. Altafulla, 1997; 65-112.
- FOLCH I GUILLÉN, Ramon. *La vegetació dels Països Catalans*. Ketres Editora. Barcelona, 1986.
- FUENTE FERNÁNDEZ, José Carlos de la [et al.]. "Catàleg i distribució dels mamífers al curs baix del riu Gaià" [inèdit]. Associació Mediambiental La Sínia. Altafulla, 2011.
- GIRONÈS DESCARREGA, Josep. *L'art de la pedra en sec a les comarques de Tarragona*. Diputació de Tarragona, 1999.
- GRUP DE TREBALL PER A L'ESTUDI DEL TARRAGONÈS. "Altafulla" [inèdit]. Tarragona, maig de 1993.
- HERNÁNDEZ SOCAS, Hèctor; VIVES GARCIA, Joan. *Els Arbres d'interès d'Altafulla*. Ajuntament d'Altafulla i La Sínia del Gaià SCP. Altafulla, 2001.
- HERNÁNDEZ SOCAS, Hèctor; VIVES GARCIA, Joan. "Un espai d'interès natural local: Els turons de Sant Antoni", dins *Estudis Altafullencs*, 27. Centre d'Estudis d'Altafulla, 2003; 7-31.
- LATORRE, José A. *Fauna vertebrada del Tarragonès. Estudi de la comunitat vertebrada del Camp de Tarragona*. J. A. Latorre, Gràfiques Arrels i Activeco. Constantí, 1995.
- LÓPEZ BONILLO, Diego. *Geografia del Baix Gaià*. Centre d'Estudis d'Altafulla. Altafulla, 1995.
- PORTER I MOIX, Maria; BLANC CANYELLES, Francesc; CARNICER TORRENT, Joan. *Altafulla*. La Creu de Terme, 17. Cossetània Edicions. Valls, 2001.
- ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J. *Guia d'Altafulla*. Els Llibres de la Medusa, 2. Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV. Excma. Diputació Provincial de Tarragona. Tarragona, 1980.
- SÁNCHEZ REAL, José. "La Ermita de San Antonio", dins *Estudis Altafullencs*, 18. Centre d'Estudis d'Altafulla. Altafulla, 1994; 51-55.
- SANZ, Hilari. *Les orquídies silvestres de Catalunya*. Miniguies de Natura. Pòrtic. Barcelona, 2002.

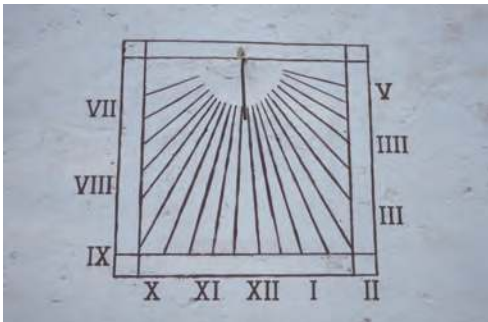

Les orquídiades presents a Sant Antoni. A l'esquerra, una fotografia de les flors del barretet piramidal (*Anacamptis pyramidalis*). A la dreta, una imatge de les orquídiades coneguda com les mosques negres (*Ophrys fusca*). Fotografies: Jordi Brú.

Un ratolí de bosc (*Apodemus sylvaticus*). A la dreta, una papallona reina (*Papilio machaon*).

Relloctge de sol de la façana de l'ermita de Sant Antoni. Abans d'iniciar la nostra excursió, podem proveir-nos d'aigua en aquesta font.

Una de les capçades imponents dels pins "vens" que viuen al peu d'un dels dipòsits municipals. A la dreta, detall d'una branqueta de la bufalaga marina (*Thymelaea hirsuta*).

Capçada del pi blanc monumental prop de la pallissa de l'Isidro. Als peus d'alguns pins, hi podeu observar restes de les pinyes rosegades per algun esquiol.

Entre els pins, descobrim el castellot de la Coma. A la dreta, un garrofer.

Barraca del Ventura. A l'interior, podem observar un detall de l'armari que encara conserva.

Pilastres de formigó del toro de l'Osborne, situades al capdamunt d'aquest turó. En una d'elles, hi podem llegir gravat al formigó "1974", que deu correspondre amb l'any de col·locació d'aquest element. Des d'aquí tenim una vista esplèndida de La Riera de Gaià.

El mas de Benet, recobert de vegetació.

Una de les obertures de la cova de l'Encantament.

El bruc o sapell (*Erica multiflora*) floreix entre els mesos de gener i febrer. A la dreta, un detall de les fulles i els gàlbuls del càdec (*Juniperus oxycedrus*).

Detall d'un margalló i de l'esparreguera marina. Des del Balcó estant, tenim una vista privilegiada del Baix Gaià. Al fons, Ferran i la muntanya de Sant Joan.

Entre la vegetació, prop del balcó, s'observen les calaixeres, un tipus de "trones" de pedra seca. A la dreta, detall d'un exemplar de savina (*Juniperus phoenicea subsp. lycia*)